

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.66.13.041](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.66.13.041)

Кашматова Ж.А.

**БАЛДАРГА АРНАЛГАН ОЮНДАРДЫН ЖАНА ДЕНЕ
ТАРБИЯЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИСИ**

Кашматова Ж.А.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИГР И ФИЗИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДНАЗНАЧЕННЫХ ДЛЯ ДЕТЕЙ**

J. Kashmatova

**PEDAGOGICAL MEANING GAMES AND PHYSICAL
ACTIVITY DESTINED FOR CHILDREN**

УДК : 37.012.575.2.043

Бул макалада балдар оюндары, кыймылдуу оюндары жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрү жөнүндө жазылган. Алар кенже курактагы окуучуларды дене түзүлүшү жактан жеткилең тарбиялоодо бирден-бир каражат катары кызмат кылат. Булардын маани-маңызы терең изилденип бүтө элек болгондуктан, бүгүнкү күндө бул проблеманын бүтүндөй кыргыз элдик педагогикадагы ордун, анын жаши муундарды тарбиялоодогу маанисин, ата-бабалардан калган иш-тажрыйбаларды иш практикада системалуу колдонуулардын зарылчылыгы келип чыгууда. Окуучулардын дене тарбиясын уюштуруунун негизги формасы болуп сабак эсептелет. Жакшына ойлонулуп, кызыктуу мазмунда, эмоционалдык эргүү менен өткөрүлгөн дене тарбия сабагы балдардын аң-сезиминде терең из калтырып, алардын дене жагынан өнүгүүсүнө чоң таасир тийгизет. Ар кандай эле дене тарбия сабагы негизинен үч бөлүктөн турат: даярдоочу, негизги, жыйынтыктоочу бөлүктөр. Сабактын баиталышында сабакка активдүү катышып, татаал көнүгүүлөрдү жасоого болгон каалоону камсыз кыла турган шаңдуу маанай түзүү үчүн мугалим түрдүү ыкмаларды пайдаланат.

Негизги сөздөр: дене тарбиялык, ишмердүүлүк, балдар оюндары, кыймылдуу оюндар, кенже курак, окуучулар, ата-бабалар, дене тарбия, сабак.

В этой статье пишется о детских играх, подвижных играх и о физически развивающих упражнениях. Они служат средством в воспитании детей младшего возраста в физическом плане. Так как в настоящее время их значение глубоко не изучено, появляется необходимость знать их место в кыргызской народной педагогике и значения в воспитании подрастающего поколения, а также систематическое использование на практике опыт предков. Основной формой организации физической культуры школьников является урок физической культуры. Хорошо обдуманый и интересный, в эмоциональном плане правильно организованный и проведенный урок физической культуры для детей, у них оставляет хорошее и глубокое впечатление в психике, а также больше влияет на их физическое развитие (ФР). Урок физической культуры состоит из трех этапов: подготовительного, основного и общеразвивающего. В начале урока преподаватель должен использовать разные методы проведения урока, чтобы ученики активно участвовали на занятиях.

Ключевые слова: физическое, деятельность, детские игры, подвижные игры, младший возраст, ученики, предки, урок физической культуры.

This article is written about kid's games, mobile games and about physically developing exercises. They are means in raising

children's young children in the physical plane. So as currently their importance deep not studied, appears necessity know their place kyrgyz folk pedagogical and importance in education the younger generation, and systematic use on practice ancestral experience. Main form organizations physical culture schoolchildren are lesson physical culture. Well thought out and interesting, emotionally right organized and conducted lesson physical culture for children, leaves them good and deep mental impression, and more on their physical development. Lesson physical culture consists of three stages: preparatory, basic and general. At the beginning of the lesson teacher should use different methods conduct lesson, so that schoolchildren actively participated in the classes.

Key word: physical activities, kinds games, sports activities, younger age, pupils, ancestors, physical education, lesson.

Кыргыз элдик педагогикасында өсүп келе жаткан жаш муундарга дене жактан тарбия берүүнүн түрдүү проблемалары Анаркулов Х.Ф., Мамытов А.М., Шарабакин Н.Н., Таникеев М.Т., Саипбаев Ж., Измайлов А.Э., Анаркулов Р. П. сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде кеңири изилденген. Атап айтсак алардын «Тарбиялоо жөнүндө, «Дене тарбиясын берүүнүн негиздери», «Тарбиялоонун кээ бир усулдары», «Кыргыз элинин кыймылдуу оюндары жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрү», «Кыймылдуу оюндардын жана көнүгүүлөрдүн этнопедагогикалык өзгөчөлүктөрү», «Кыймылдуу оюндардын жана көнүгүүлөрдүн классификациясы», «Көнүгүүлөрдүн педагогикалык мазмуну», «Кыймылдуу оюндардын мазмуну жана курамы», «Кыймылдуу оюндардын жана көнүгүүлөрдүн курактык мүнөздөмөсү» деген эмгектери белгилүү. Бул эмгектерде кыргыз элинин дене тарбия маданиятына тиешелүү болгон өзгөчөлүктөр камтылган.

Аларда дене тарбиясынын баланын дене жактан өнүгүүсүнө тийгизген таасири кеңири баяндалып, анын мааниси ачык көрсөтүлгөн. Тарбия берүүнүн кээ бир усулдары белгиленип кеткен. Кыймылдуу оюндардын этнопедагогикалык өзгөчөлүктөрү чагылдырылып, алардын классификациясы жөнүндө маалымат берилген. Ошондой эле кыймылдуу оюндардын мазмуну жана мүнөздөмөсү жөнүндө жазылган [1,8,11,12,16].

Кыргыз эл педагогикасындагы ар түркүн тарбия

берүү проблемалары Ж.Орозбаев «Кенже мектеп окуучуларын элдик педагогиканын каражаттары менен эстетикалык жактан тарбиялоо», Б.Апышев «Кыргыз элдик педагогикасында жаштарды эмгекке салттуу маданиятын негизинде тарбиялоо», А. Исаев «Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында жаш муундарды идеялык-адептик жактан тарбиялоодо элдик педагогиканын идеяларын, тажрыйбаларын пайдалануу», А.Алибеков «Педагогикалык жогорку билим берүү системасында мугалимди этнопедагогикалык жактан даярдоонун теориясы жана практикасы», Х.Ф. Анаркулов «Кыргыз эл оюндары», Р.П. Анаркулов «Көчмөндөрдүн улуттук оюндары», Ж.А. Кашматова «Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүгүн калыптандыруу» сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде изилденген [2,4,5,13].

Мына ошентип жаш муундарга дене жактан ар тараптуу тарбия берүүдө бир канча окумуштуу-педагогдорубуз өздөрүнүн илимий эмгектерин жаратышты.

Асыресе, ар кандай элдик мурастын бедел-кадыры, ички рухий жаратман потенциалы элдин мүдөөсүнө төп келген демократиялык коомдо гана адилет бааланып, кайра элдин өзүнө кызмат кыларын турмуш көрсөттү. Ушундан улам азыр жалпы коомдук аң-сезимде «элдик оюндар», «элдик педагогика» сыяктуу элдин энчисине таандык рухий байлыктар ары баалуу, ары ыйык түшүнүктөр катары кабылдана баштады [2].

Дене тарбия сабагынын балдарды дене жактан жеткилен тарбиялоодогу мааниси жөнүндө айта кетсек, ал маалымат берүүчү, тарбиялоочу, ден соолукту чыңдоочу милдеттерди аткарат. Маалымат берүүчү милдети-программада көрсөтүлгөн көнүгүүлөрдү жасоого балдарды үйрөтүү жана ал көнүгүүлөрдү өз турмушунда колдонуунун ык-машыгууларына ээ кылуу. Сабактын тарбиялоочу милдети-балдардын көңүл буруусун, тартибин, тыкандыгын, буюмдарга этият мамиле жасаган камкордукка көнүктүрүп, жолдоштук, достук сезимин, эркинин күчүн, максатка умтулуусун, өз алдынчалыгын, кыйынчылыкты жеңүүдөгү чыдамкайлыгын калыптандыруу. Негизги тарбиялык милдети - дене тарбия сабагына системалуу катышууга жана аны сүйүүгө болгон кызыгууну тарбиялоо. Сабактын ден соолукту чыңдоочу милдетин аткарууга санитардык-гигиеналык нормага ылайык сабактын туура өткөрүлүшү өбөлгө түзөт.

Ошондуктан көбүнчө дененин жалпы жетилүүсүнө өбөлгө түзө турган түрдүү кыймылдуу басуулар, жүгүрүүлөр сабактын башталышында өкүм сүрөт. Сабактын негизги бөлүгүндө белгилүү класстын программасына ылайык көнүгүүлөр жасалат. Андай көнүгүүлөр жана сабакта ойнолуучу түрдүү кыймылдуу оюндар балдардын делебесин козгоп, сезимин ойготуп желиктирип коёт. Жыйынтыктоо бөлүмүндөгү

негизги милдет балдардагы желигүүнү басандатып, кийинки сабакка даярдоо. Сабактын бул этабында басуу, катарга тизилүү, түрдүү терең дем ала турган жеңил көнүгүүлөрдү жасоо керек [15, 16].

Мугалим биринчи класстан эле дене тарбия сабагындагы балдардын жүрүш-турушуна, кийимине белгилүү талап коюп, ал талап балдардын адат, машыгууларына айланып кетүүсүнө жетишүүгө умтулат. Балдардын аң-сезимдүү тартиби, тыкандыгы, чыйрактагы ушинтип калыптанат.

Дене тарбия боюнча класстан тышкаркы иштерде негизинен дене тарбия сабагында коюлган милдеттер ишке ашат. Алар ден соолуктун чыңдалышына, организмдин чыйралышына, окуучунун ар тараптан жетилүүсүнө, дене тарбия сабагынын программасын ийгиликтүү аткарылышына, балдардагы белгилүү уюштуруучулук машыгуулардын калыптанышына, дене тарбия сабагына жана спорттун айрым түрлөрүнө катышуу адатына көнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Мектептен тышкаркы иштерди уюштуруу боюнча дене тарбия жана спорттон атайын жамаат түзүлөт, төмөнкү класстарда болсо ийримдер уюштурулат. Жетекчилик жамааттын кеңешине жана дене тарбия ийримдеринин иши башталгыч класстын мугалимдеринин бирине тапшырылат. Ар бир класстан бирден дене тарбиянын уюштуруучусу шайланат.

Класстан тышкаркы иштердин түрлөрүнө секциялар, ийримдердин иштери, спорттук мелдештер, жүрүштөр, дене тарбия жана спорт майрамдары кирет. Булардын уюштурулуп, өткөрүлүшүнө белгилүү педагогикалык талаптар коюлат. Аларда балдардагы кызыгуу, жекече өзгөчөлүктөр эске алынат.

Дене тарбиясы боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштурууда ар түрдүү кыймылдуу оюндардын ролу абдан зор. Бул кыймыл-аракетти өнүктүрүүнүн, багытты болжой билүүгө балдарды тарбиялоонун, жолдоштору менен биргелешип аракеттенүүнү калыптандыруунун мыкты каражаттарынан болот. Ошону менен бирге кыймылдуу саламаттыкты чыңдоодо жана билим алууну өркүндөтүүдө зор мааниси бар.

Кыймылдуу оюндар балдардын көңүлүн көтөрүп, шаттануусуна көмөк берет. Кыймылдуу оюндар аркылуу балдардын шамдагайлуулугу, күч-кубаттуулугу, ылдамдыгы, туура болжолдоосу, тактыгы, туруктуулугу, чечкиндүүлүгү, каармандыгы, айлакердиги өрчүйт. Көп оюндар бирдемени ыргытууга, тосуп алууга, чуркоого, секирүүгө, тең салмактуулукка, жармашып чыгууга, тоскоолдордон өтүүгө машыктырат.

Кыргыз элинин кыймылдуу оюндарына жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрүнө тиешелүү болгон педагогикалык касиеттер төмөнкүлөр:

- Кыймылдуу оюндар жана көнүгүүлөр ойноочулардын жана аткарып жаткандардын ички сезимине

жана эркине таасир этет;

- Алардын активдүүлүгүн, туруктуулугун, жоопкерчилигин жана эмгек ишмердүүлүгүнө берилгендигин жогорулатат.

Элдик кыймылдуу оюндарга жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөргө тиешелүү болгон *кыймыл-аракеттердин негизги түрлөрү белгилүү*:

1. Чуркоо (кубалашып, кол кармашып, өйдө көздөй, тездик менен, аралыкка);
2. Предметтерди ыргытуу (өйдөгө, алыстыкка, буттардын арасынан, бут менен, кол менен);
3. Предметтерди айландыруу;
4. Сууда кыймыл-аракеттерди жасоо (чабак уруу, күрөшүү, секирүү, кубалашуу);
5. Бирдиктүү жасалуучу кыймыл-аракеттер (ашып өтүү, кулоо, түртүү);
6. Жер бетинде предметтерди кол менен жана бут менен тегеретүү;
7. Айлануу, тегеренүү (предметти кармоо менен, бир нерсеге таянуу менен, түгөй менен);
8. Көздөгөн жерди көздөй ыргытуу (ордуна, чуркап баратып, алыстыкка);
9. Ар түрдүү кыймыл-аракеттерди жасоо менен бир орундан экинчи орунга жылуу (оордукту көтөрүү менен, отурган абалда, төрт буттап, боортоктоп, таяктын жардамы менен, байланган буттар менен);
10. Предметтерди кол, бут жана ооз менен көтөрүү;
11. Оордуктарды көтөрүү (бир бурчунан кармап, кол менен, бут менен, тиш менен);
12. Секирүү (узундукка, бири-биринин үстүнөн, бир буттап, предметтин үстүнөн жана аркан менен);
13. Сокку берүү (бут менен, кол менен жана предметтер менен);
14. Бир нерсенин үстүндө жыгылбай туруу;
15. Басуу (таш үстүндө, тартылган арканда, трубада, устунда, карда, кадимки түрдө);
16. Кол чабуу.

Кыргыздардын тарыхына, этнографиясына байланышкан изилдөөлөрдүн натыйжасында 107 элдик кыймылдуу оюндар белгилүү болгон. Алар байыркылардан болуп саналат да, көпчүлүгү элдин үрп-адаттарына, ритуалдарына байланыштуу болуп, тотемизмдин элементтерин өз ичине камтыган [1].

Элдик кыймылдуу оюндар жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөр баланы дене жактан тарбиялоо маданиятынын негизи болуп саналат. Алардын негизги максаты инсандын кыймыл жөндөмдүүлүгүн калыптоо жана өнүктүрүү. Мындан сырткары булар күчтү өнүктүрүүгө, чыдамкайлыкка багытталган.

Ар түрдүү дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрдү жана кыймылдуу оюндарды туура колдоно билүү,

балдарды жаш чагынан тартып эле өз алдынчалуулукка үйрөтөт жана дене жактан туура өнүгүүсүнө шарт түзөт. Алар баланын акыл жагынан өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизет. Бала өзүн курчап турган дүйнөнү оюн аркылуу таанып билет [8].

Баланын турмушунда оюндун мааниси зор. Ошондуктан баланын оюнуна байкабастык кылып кайдыгер мамиле кылбоо керек. Чынында оюн аркылуу баланын аң-сезими көңүлү өсөт. Ойноп жатып бала өз алдынча турмушта жашайт. Ошондон улам баллада кийинки келечек турмушунун негизи түптөлүп, билгени, тажрыйбасы артыла баштайт. Чоң кишилерди тууроо, алардан укканын, көргөнүн, билгенин өз алдынча кайталоо - балдардын табияты. Ошондуктан эл ата-эненин, башка чоң кишилердин жоопкерчилигин күчөтүп, баланын көргөн-өскөнү дайыма жакшы болуусун талап кылган.

Адабияттар:

1. Анаркулов Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. Окуу куралы. - Б.: Кыргызстан, 1991.
2. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. Окуу китеби. - Б., 1996. - 69-б.
3. Апышев Б. Тарбия назариясы. Окуу куралы. - Ош, 1996.
4. Анаркулов Р.П. Көчмөндөрдүн улуттук оюндары. Окуу китеби. - Бишкек, 2020.
5. Бешимов Ж. / Жогорку класстын окуучуларын элдик педагогиканын каражаттары аркылуу гумандуулукка тарбиялоо. // канд. дисс. авторефераты. - Б., 1973.
6. Бердиев А.К. /Кенже мектеп курагындагы балдарды элдик педагогиканын каражаттары аркылуу гумандуулукка тарбиялоо. // канд. дисс. авторефераты. - Б., 1973.
7. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Окуу китеби. - Чебоксары, 1974.
8. Волков Г.Н. Чувашская этнопедагогика. Окуу китеби. - Чебоксары, 1966.
9. Вопросы развития Кыргызской физической культуры. Сборник статей. – Бишкек, 1995. - 65-б.
10. Жаныбеков Ж. Кыргыз рухундагы социалдык-философиялык идеялар жана көз караштар. Окуу куралы. - Ош, 1996, 129-б.
11. Иптаров С. Кыргыз эл педагогикасы: изилдөөлөр, табылгалар. Окуу куралы. - Б., 1998. - 83-б.
12. Измайлов А.Э. Очерки по истории Советской школы в Киргизии за 40 лет. Учебное пособие. - Ф., 1957.
13. Кашматова Ж.А. Болочок башталгыч класстын мугалимдеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгү. / канд. дисс. авторефераты. - Бишкек, 2019.
14. Карасаев Х. Накыл сөздөр. Окуу куралы. - Ф.: Кыргызстан, 1987.
15. Мамытов А.М., Джанузаков К.Ч. Дене тарбия маданияты. Окуу китеби. - Бишкек, 2005.
16. Мамытов А.М. Дене тарбия сабагын педагогикалык жактан талдоо. Окуу куралы. - Бишкек, 2012.
17. Кашматова Ж.А. Педагогическая модель формирования спортивной подготовки и спортивных мероприятий. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2013. №. 1. - С. 267-268.